

Gemeente Breda
Bureau Cultuur

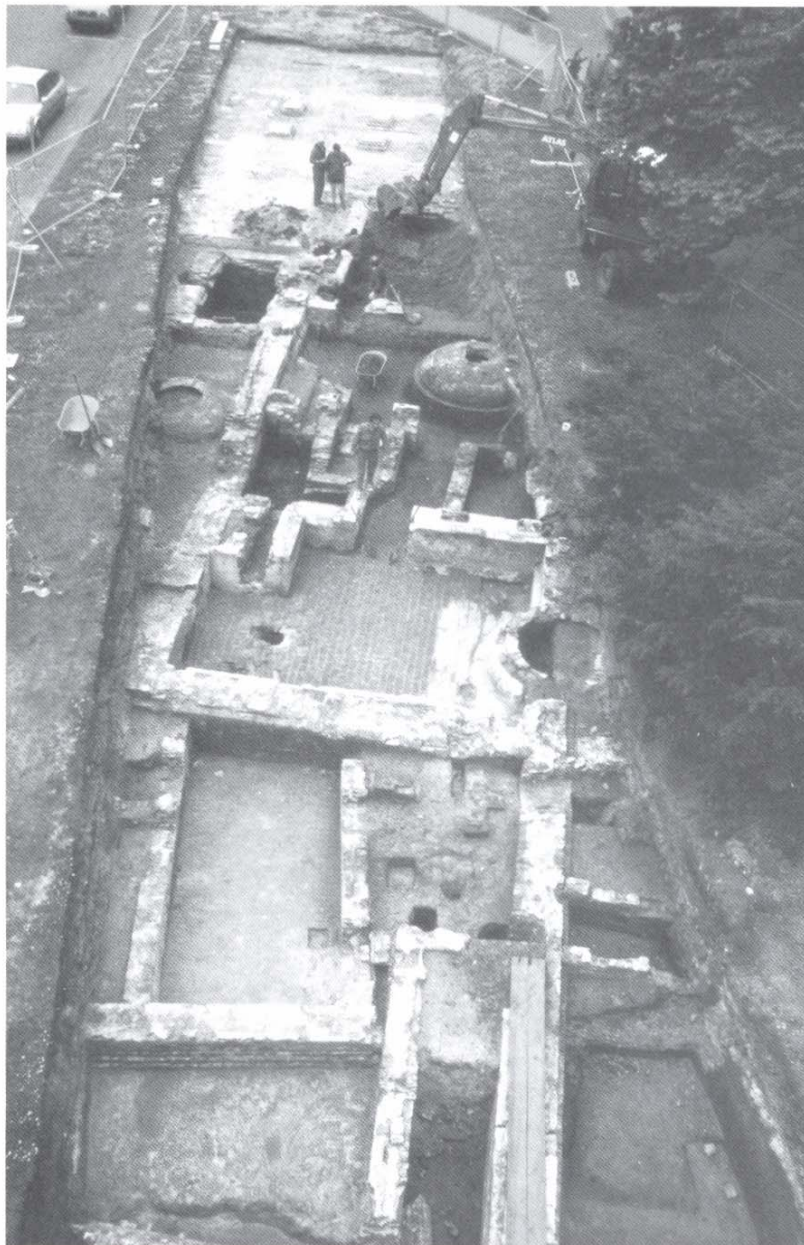
Archeologie en Monumenten te Breda · 9

Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 2194
4800 CD Breda

Inlichtingen: Archeologie 076 - 293662

Monumentenbeleid 076 - 293808

Opgravingen in het park Valkenberg.
In werkput 2 worden de resten van
het middeleeuwse begijnhof en
de latere bijgebouwen van het
renaissancekasteel blootgelegd.

Graven in het groen

Archeologisch onderzoek in het park Valkenberg

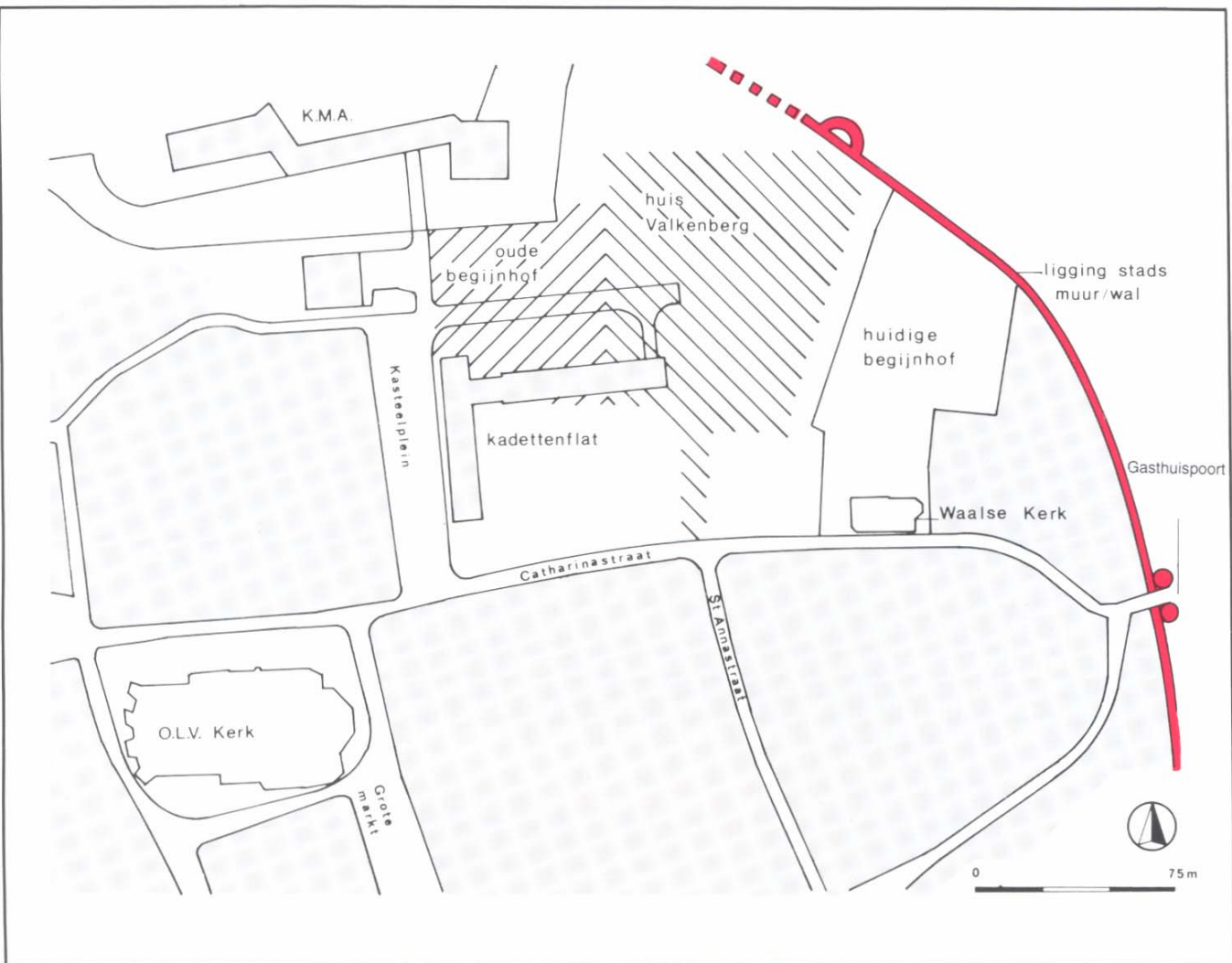
Archeologie en Monumenten te Breda

Wie met de trein in Breda aankomt en naar de Grote Markt loopt, doorkruist het park Valkenberg. Het park is op het einde van de 19de eeuw aangelegd naar een ontwerp van de Belgische tuinarchitect Pierre Lieven Rosseels (1843-1921). Daarvoor was een deel van het huidige park Valkenberg in gebruik als hof van het kasteel van Breda.

In de Middeleeuwen bevonden zich in het zuidelijk deel van het park (aan de stadszijde) verscheidene gebouwen, waaronder een residentie van de Heren van Breda en een begijnhof. Ook het tracé van de middeleeuwse stadsomwalling liep door het park. Ondanks het feit dat de groene omgeving nu nog weinig historische herkenningspunten bezit, is het gebied toch van

groot cultuurhistorisch belang voor de stad. Het park Valkenberg wordt in 1994 en 1995 opnieuw ingericht om het aan de eisen van deze tijd te laten voldoen. Daarbij worden nieuwe paden aangelegd en worden rioleringen en kabels vervangen, waardoor de aanwezige bewoningssporen worden aangetast. Daarom voert de afdeling Archeologie van de Gemeente Breda op verscheidene plaatsen in het park opgravingen uit voortgaande aan deze werkzaamheden. Hoewel het archeologisch onderzoek pas in maart (1994) begonnen is en nog tot het einde van het jaar voortduurt, is een aantal zaken reeds aan het licht gekomen die de historische rijkdom van het park Valkenberg illustreert.

De omgeving van het park Valkenberg met de voornaamste, in de tekst vermelde, locaties.

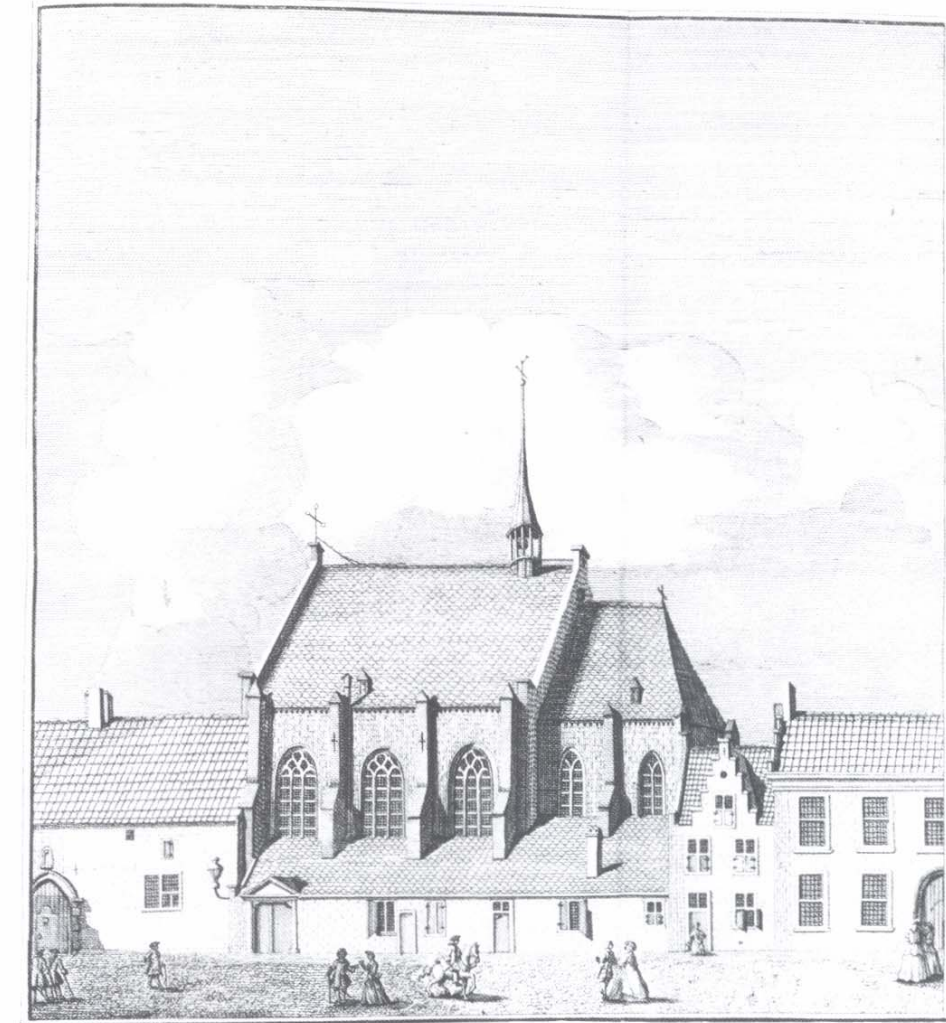
Van kasteeltuin tot park

• De Middeleeuwen

Het gebied van het huidige park Valkenberg heeft van oudsher een sterke band met het kasteel van Breda (het huidige KMA-terrein). Dit kasteel werd in de 16de eeuw gebouwd, maar is gegroeid uit een versterking uit de eerste helft van de 14de eeuw. Een deel van het park was toen al als tuin van de kasteelbewoners in gebruik.

Een voorloper van het 14de-eeuwse kasteel is het in 1198 vermelde *castellum de Breda* dat in de directe nabijheid van het huidige KMA-terrein gelegen moet hebben. In de tweede helft van de 13de eeuw werd in de buurt van dit castellum een begijnhof gesticht. Hier woonde een aantal vrome vrouwen (begijnen) bijeen die hun leven in dienst stelden van het geloof. Dit vroegste begijnhof bevond zich op de plaats tussen de gracht van het KMA-terrein en het Prins Bernardpaviljoen, dat in Breda beter bekend staat als 'Kadettenflat'.

Ten oosten van het oude begijnhof lag het huis 'Valkenberg'. Dit huis, dat later zijn naam aan het park zou geven, werd kort na 1400 gebouwd. Het was een van de twee residenties die de Heren van Breda in de stad bezaten. De andere residentie was de zogenaamde 'Herberghe' die in de Reigerstraat lag tegenover de Grote Kerk. Op het perceel Valkenberg bevonden zich naast de residentie nog verschillende andere gebouwen: woningen voor het personeel, een badhuis, een brouwerij, een bakhuis en werkruimten. Ook een kruiden- en siertuin waren aanwezig. De toegang tot het complex bevond zich aan de Catharinastraat, tegenover de huidige Annastraat. De precieze begrenzing en exacte

ligging van dit complex is vooralsnog niet bekend. Mogelijk geeft het archeologisch onderzoek hierover meer informatie.

In de loop van de 15de eeuw werden door Johanna van Polanen (1392-1445, vrouw van Engelbrecht van Nassau) en Maria van Loon (1424-1502, weduwe van Jan IV van Nassau) bij het complex Valkenberg een aantal religieuze gemeenschappen gesticht. In 1478 werd bijvoorbeeld door Maria van Loon het klooster van de Grauwzusters gesticht. Deze gemeenschap was gevestigd in een pand aan de Catharinastraat, tegenover de huidige Annastraat en naast de toegang van het huis Valkenberg. Dit klooster was bestemd voor minvermogende vrouwen en weduwen.

In 1990 werden bij archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naast de Waalse kerk de resten ontdekt van een ouder klooster dat waarschijnlijk nooit is afgebouwd of in gebruik is genomen.¹ De bouw dateert rond 1430/1440 en vond plaats op initiatief van Johanna van Polanen. In deze tijd werd ook de huidige Waalse kerk gebouwd, die mogelijk later als privékapel dienst deed bij het huis Valkenberg.

De Waalse Kerk in de Catharinastraat. Links bevindt zich de toegang van het nieuwe begijnhof. Rechts van de kerk werden in 1990 achter de gevel met de poort, de monumentale resten van een middeleeuws klooster teruggevonden.

¹ Een middeleeuws klooster in Breda. (Archeologie en Monumenten te Breda • 1 1991)

In de eerste helft van de 16de eeuw vonden er ingrijpende wijzigingen plaats op het terrein van het huidige park Valkenberg. De aanleiding voor deze herinrichting was de verbouwing van het kasteelcomplex in renaissancestijl en de aanleg van nieuwe vestingwerken aan de noordzijde van het terrein.

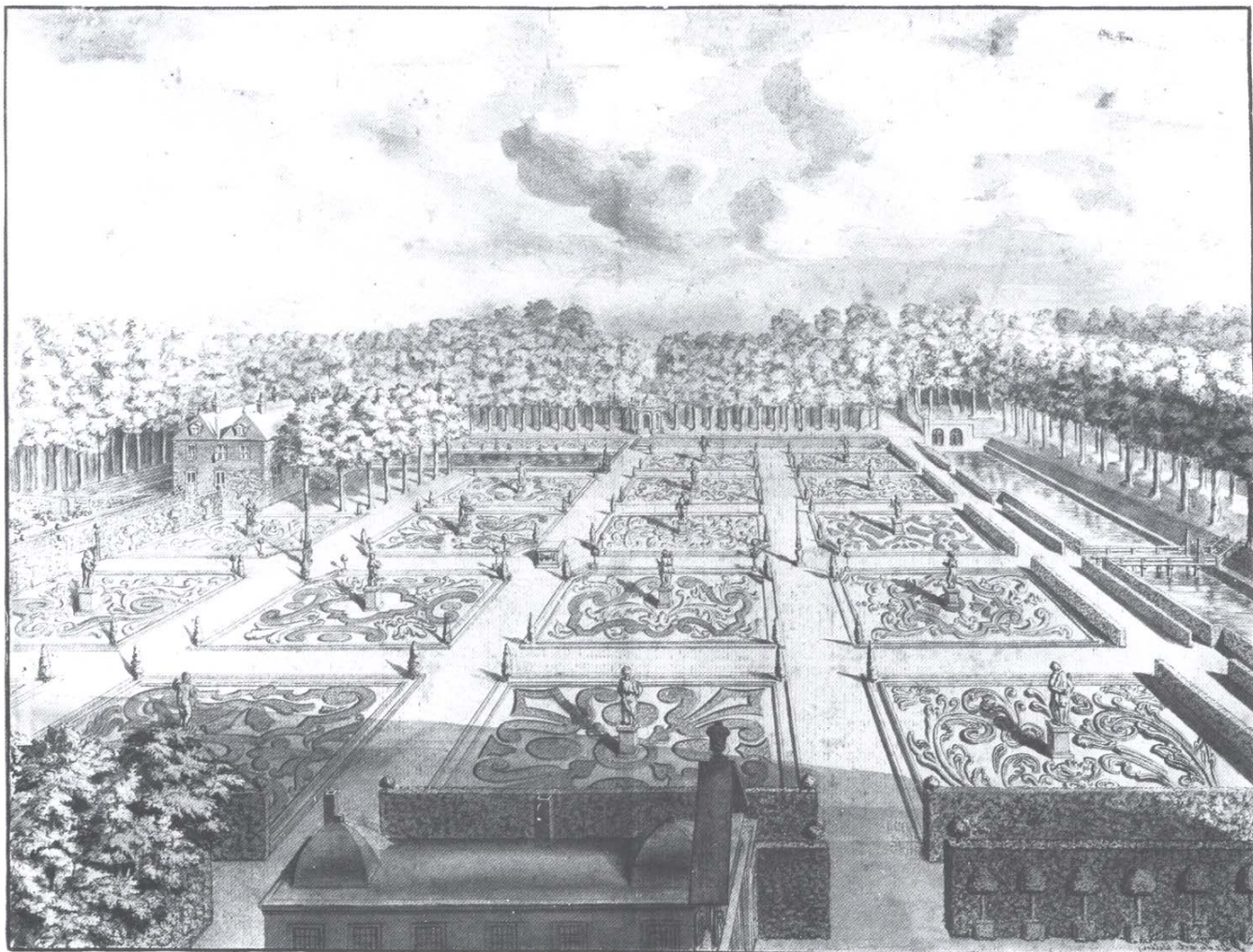
Om te beginnen werd het oude begijnhof verplaatst naar de huidige locatie aan de Catharinastraat. Op de plaats van het oude begijnhof verrezen later de bijgebouwen van het nieuwe kasteel. Voor de aanleg van een fraaie, grote kasteeltuin, in zekere zin een typisch renaissance-verschijnsel, werd ook het huis

Valkenberg gesloopt. Tenslotte werd ook de oude stadsommuring ontmanteld, die immers door de aanleg van de nieuwe vesting niet meer noodzakelijk was.

In de daaropvolgende twee eeuwen werd het park Valkenberg uitgebreid en bleef het als hofstuin dienst doen. Pas in 1882 werd het terrein eigendom van de gemeente Breda, die kort daarop aan de Leuvense tuinarchitect Pierre Lieven Rosseels opdracht gaf een stadspark te ontwerpen. Hij was niet alleen de geestelijke vader van een park in Breda, maar was ook betrokken bij de aanleg van parken in Maastricht, Nijmegen en Bergen op Zoom. Het

ontwerp van Lieven Rosseels wordt thans aangepast aan de eisen van deze tijd. Het meest ingrijpend is de wijziging van het padensysteem, waardoor de aansluiting tussen binnenstad en station verbeterd wordt. Aangezien de hiervoor noodzakelijke grondwerkzaamheden de te verwachten oude bewoningssporen zullen aantasten, is besloten om eerst archeologisch onderzoek uit te voeren. De opgravingen zijn in maart 1994 begonnen en zullen tot het einde van het jaar voortduren.

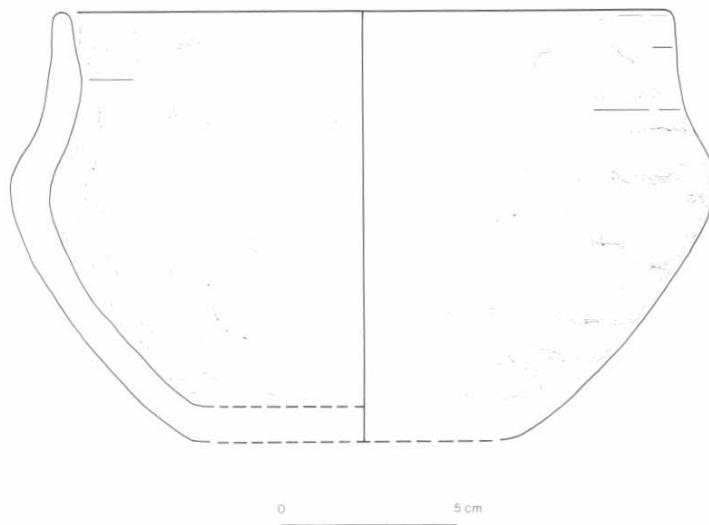
Historische prent van het park Valkenberg, gezien vanuit het zuiden (omstreeks 1743).

Het archeologisch onderzoek

• De werkwijze

Het eerste doel van het archeologisch onderzoek is te bepalen waar precies de belangrijkste topografische elementen (stadsmuur, oudste begijnhof, huis Valkenberg etc.) gelegen hebben. Het onderzoek concentreert zich vooral op het zuidwestelijk deel van het park, omdat dit gebied tijdens de Middeleeuwen binnen de stadsmuur lag. In principe zal ook op andere plaatsen in het park gegraven worden, wanneer hier het bodemarchief verstoord dreigt te worden.

Aardewerk uit de late IJzertijd of vroeg-Romeinse tijd (250 v.Chr. - 100 na Chr.) aangetroffen bij de opgraving in het park Valkenberg.

Binnen het bestaande padenstelsel is een aantal haaks op elkaar staande sleuven gegraven. Na de localisering van de verschillende gebouwsporen zullen deze afzonderlijk worden onderzocht, waarbij er in principe naar gestreefd wordt om in het tracé van bestaande en toekomstige paden het onderzoek te verrichten. De opgravingsputten worden na het onderzoek opgeleverd als wegcunetten voor de nieuwe paden. De oude paden worden geschikt gemaakt voor de aanleg van nieuwe beplanting. Zo sluiten de opgravings- en herinrichtingswerkzaamheden efficiënt op elkaar aan.

• De eerste opgravingsresultaten

Bij het archeologisch onderzoek werden al meteen belangrijke resultaten geboekt. Er werden namelijk aardewerkfragmenten aangetroffen die dateren uit de Late IJzertijd of vroeg-Romeinse tijd (ca. 250 v. Chr. - 100 na Chr.). Dit zijn de oudste sporen van menselijke bewoning in het park Valkenberg. Hoewel vondsten van die ouderdom van meer plaatsen uit de binnenstad van Breda bekend zijn, wijzen de aard en hoeveelheid van

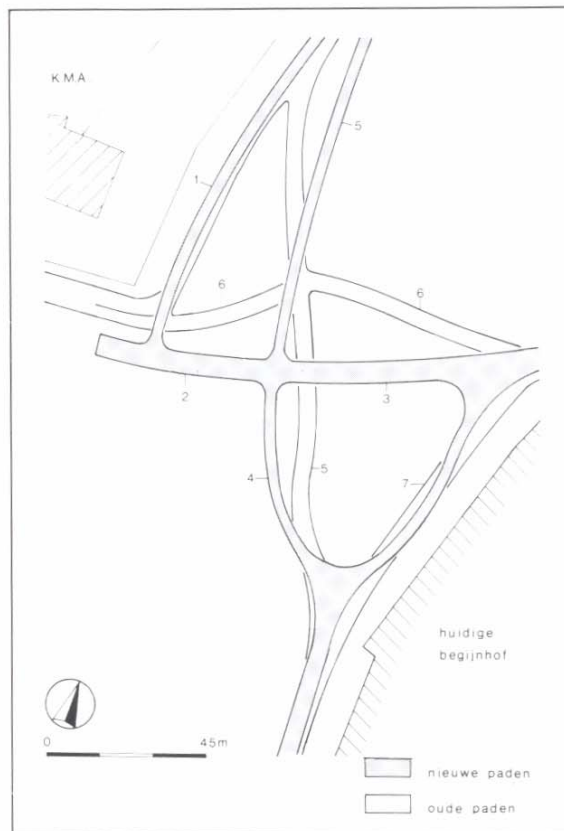
de scherven erop dat in het gebied van het park een nederzetting gelegen moet hebben in deze periode.

De oudste middeleeuwse vondsten dateren uit de 12de eeuw. Deze kunnen mogelijk in verband gebracht worden met het in 1198 vermelde *castellum de Breda*, de versterking die als voorloper van het na 1300 gebouwde kasteel beschouwd kan worden. Aangezien het slechts om scherven gaat en grondsporen vooralsnog ontbreken, is deze toeschrijving uiteraard nog speculatief.

Boven deze oudste sporen bevonden zich in werkput 2 verscheidene funderingsmuren die uit de tijd van het oudste begijnhof dateren. De functie van de aangetroffen gebouwen is vooralsnog niet duidelijk. Van belang is de vondst van een muur en sloot in de noordelijker gelegen werkput 1. Vermoedelijk betreft het hier de begrenzing van het oudste begijnhof, aangezien noordelijker hiervan vrijwel geen grondsporen en vondsten werden aangetroffen.

De sporen wijzen erop dat het oude begijnhof ten zuiden van het huidige kasteel lag en niet, zoals historici soms menen, overbouwd is geweest bij de uitbreiding van het renaissancekasteel in de 16de eeuw. Het lijkt er eerder op dat de gebouwen zijn blijven staan en later zijn verbouwd.

De ligging van de verschillende opgravingsputten op de plaats van de oude en nieuwe paden in het park Valkenberg.

De middeleeuwse stadstoren in het park Valkenberg die in 1987 opgegraven werd door de Archeologische Vereniging Breda. Het torenfundament werd later tot boven het maaiveld opgemetseld.

Na de verplaatsing van het begijnhof werden op deze plaats de bijgebouwen van het kasteel van Breda opgetrokken, onder meer stallen en een badgebouw. Hoewel op 17de- en 18de-eeuwse plattegronden de bijgebouwen afgebeeld worden als een groot vierkant complex rondom een centrale binnenplaats, wijst het archeologisch onderzoek uit dat deze vorm het resultaat is geweest van verschillende bouwfasen en dus niet in één keer tot stand gekomen is.

• *De stadswal en stadsmuur*

In 1987 werden in het park de funderingen van een bakstenen toren opgegraven, die een onderdeel is geweest van de 14de-eeuwse stadsmuur. Het aangetroffen muurwerk werd na de opgraving tot boven het maaiveld opgemetseld en werd daarvoor een historisch herkenningspunt voor de bezoeker van het park. Bij het huidige archeologisch onderzoek zijn restanten van de stadsmuur (nog) niet teruggevon-

den. In plaats daarvan zijn wel sporen van een aarden wal aangetroffen (werkput 3). Deze vondst doet vermoeden dat Breda voor de bouw van de stadsmuur

reeds geheel of gedeeltelijk omwald was. Deze wal is ouder dan de stadsmuur en dateert uit de 13de eeuw.

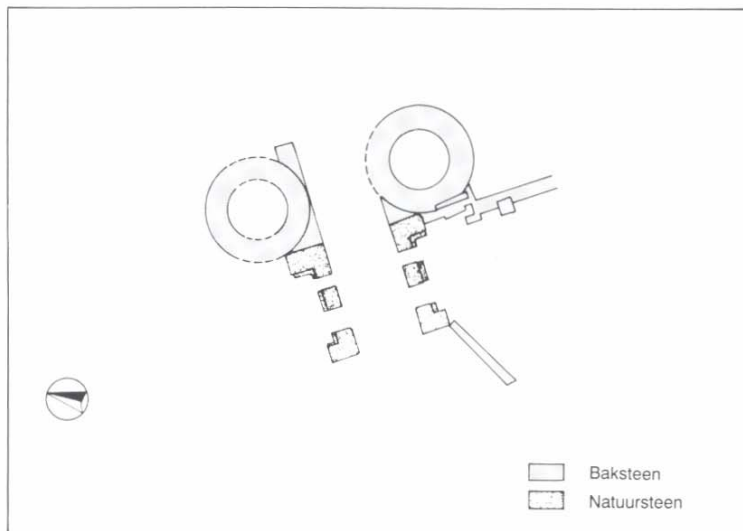
De eerste omwalling van Breda: een ambitieus plan?

Archiefgegevens over de eerste, aarden omwalling van Breda zijn vrijwel niet voorhanden. Wel wordt in 1308 melding gemaakt van een vestgracht, wat er op wijst dat bij de wal ook een gracht was aangelegd. Uit de 17de eeuw zijn verder nog enkele berichten bekend die betrekking lijken te hebben op restanten van de vroegste omwalling in het Valkenberg.

Vooraf door de resultaten van archeologisch onderzoek weten we meer over de loop en opbouw van deze eerste stadsversterking. Het grondplan van de omwalling laat zich min of meer reconstrueren als een halve ovaal, waarvan de open zijde naar het westen toe aansloot op de oever van de rivier de Mark. De oppervlakte van het 13de-eeuwse Breda binnen de aarden wal bedroeg ca. 25 hectare.

Een groot deel van het gebied dat door de eerste omwalling werd omsloten, was niet bebouwd of anderszins in gebruik. Blijkbaar was men bij de aanleg van de stadswal in de 13de eeuw te ambitieus geweest en koesterde men te hoge verwachtingen met betrekking tot de groei van de nederzetting. Zelfs in de 14de eeuw bleek het omgrensde areaal nog ruimschoots voldoende te zijn, aangezien in die tijd de bakstenen stadsmuur het zelfde tracé volgde als de eerste omwalling. Pas in de 16de eeuw, met de aanleg van weer een nieuwe stadsomwalling, zou de uitbreiding van het stadsgebied gerealiseerd worden.

Plattegrond van de Gasthuispoort in de Boschstraat.

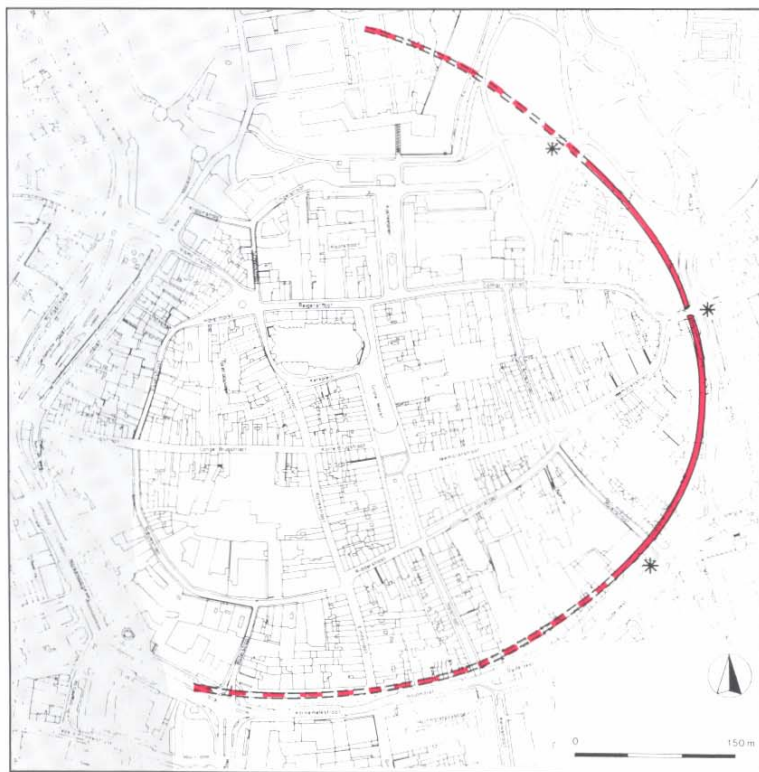
Achter de 14de-eeuwse bakstenen poort met ronde torens ligt de poort die vermoedelijk bij de aarden wal hoort. Schaal 1: 400

Bij de Oude Vest en de Gasthuispoort zijn bij eerdere opgravingen reeds sporen van deze 13de-eeuwse stadswal aangetroffen. Op laatstgenoemde plaats werden funderingen van twee achter elkaar liggende stadspoorten gevonden.

De oudste poort, die vermoedelijk bij de stadswal hoorde, was opgetrokken uit natuursteen. De andere poort was van baksteen. De stadswal blijkt zich steeds bij of achter de latere stadsmuur te bevinden. Beide versterkingen volgen dan

ook voor een belangrijk deel het zelfde tracé. Alleen voor het westelijk deel van de stad is de situatie onduidelijk. We weten niet of dit gebied, in verband met de aanwezigheid van de rivier de Mark, in de 13de eeuw al versterkt is geweest.

Het ontbreken van funderingsresten van de stadsmuur in het park Valkenberg kan verklaard worden als er vanuit gegaan wordt dat de stadsmuur op de oudere stadswal werd gebouwd. Bij de egalisatie van de stadswal verdwenen hiermee ook de funderingen van de stadsmuur. De aarden wal is waarschijnlijk enkele malen verbreed, mogelijk voor de bouw van de bakstenen stadsmuur. De verbreding van de wal kan opgemaakt worden uit de aanwezigheid van verschillende sloten, waarvan de sporen in het park Valkenberg zijn gevonden. Deze sloten hebben dezelfde oriëntatie als de stadswal.

Plattegrond van de binnenstad van Breda met de vermoedelijke ligging van de 13de-eeuwse

aarden wal. Een ★ markeert de lokaties waar sporen van de wal zijn aangetroffen.

— : ligging wal - - - : ligging wal, reconstructie ■ : het dal van de rivier de Mark

Op grond van historisch onderzoek ging men er tot voor kort vanuit dat de stadsmuur ten zuiden van het kasteel liep en dat deze versterking dus buiten de middeleeuwse stad lag. Het archeologisch onderzoek in het park Valkenberg maakt duidelijk dat dit beeld niet juist is. De oriëntatie van de stadswal en de situering van de bakstenen torens wijzen erop dat de verdedigingsgordel aan de noordzijde van het kasteel heeft gelopen. Ook het tracé van de middeleeuwse gracht, dat in de tachtiger jaren door middel van grondboringen in het park Valkenberg kon worden vastgesteld, volgt dezelfde route. Mogelijk maakte het kasteel in de 14de eeuw aanvankelijk een effectief onderdeel uit van de stadsversterking.

Vrijwilligers aan het werk bij het onderzoek

Colofon

TEKST:

G. van den Eynde /
A. Carmiggelt

FOTO'S:

afd. Archeologie /
Gemeentearchief
Breda

TEKENINGEN:

A. Schut

ONDERZOEK:

Bureau Cultuur,
afd. Archeologie
(opgraving: N. Digby)

VORMGEVING:

J.O.S. Breda

DRUK:

Oomen offset bv, Breda
oplage 1500

Tot besluit

Aangezien het archeologisch onderzoek in het park Valkenberg nog in volle gang is, zijn de hier gepresenteerde resultaten voorlopig. Het historisch belang van het gebied is reeds voldoende aangetoond.

Het is duidelijk dat het onderzoek belangrijk is voor de reconstructie van de topografie van het middeleeuwse Breda. Bij de opgravingen komt de rijke historie van het park letterlijk en figuurlijk naar boven.

Het park Valkenberg is daarmee niet alleen interessant boven de grond met zijn schitterende planten en bomen, maar zeker zo boeiend onder de grond.

